
ZMIANY W UŻYTKOWANIU ZIEMI W WOJEWÓDZTWIE KATOWICKIM W LATACH 1931–1970

Współczesny etap rozwoju Polski, cechujący się przyspieszonym tempem uprzemysłowienia, opartego o szerokie wykorzystanie techniki, oraz szybkim postępowaniem procesów urbanizacyjnych spowodował bardzo poważne zmiany w strukturze użytkowania ziemi. Znacznemu ograniczeniu ulegają w ostatnim czasie obszary użytkowane rolniczo, a w niektórych częściach kraju także powierzchnie leśne, zajmowane pod inwestycje przemysłowe i komunalne. W rezultacie systematycznie wzrasta areał użytków technicznych i nieużytków.

Równocześnie z procesem ubytku powierzchni użytkowanych rolniczo i wzrostu obszarów ziem zajętych pod użytki techniczne, postępowała w Polsce intensyfikacja gospodarki rolnej i wzrastał proces rozdrabniania ziem. Czynniki te miały także istotny wpływ na powojenne przekształcenia strukturalne w użyciu ziemi, zwłaszcza zaś na zmianę proporcji w obrębie samych użytków rolnych (stosunek gruntów ornych do łąk i pastwisk oraz stosunek łąk do pastwisk).

Zagadnienia związane z użytkowaniem terytorium kraju stanowią od dawna przedmiot licznych badań i dyskusji prowadzonych w ramach działalności różnych placówek i instytucji naukowych. Poważny wkład w uzgodnienie teoretycznych poglądów dotyczących optymalnego użytkowania przestrzeni przyniosły referaty i dyskusja, którą przeprowadzono na forum Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju w 1971 roku.

Za jedno z najpilniejszych zadań, o wielkim znaczeniu teoretycznym i praktycznym, uważa A. Wrzosek badania nad zmianami, które zachodzą w sposobach użytkowania ziemi i wskazywanie miejsc owych zmian (Wrzosek, 1971). Ten kierunek działalności naukowej jest szczególnie ważny, jeśli się weźmie pod uwagę obecne i przyszłe potrzeby aprowizacyjne ludności oraz uwzględni warunki przyrodnicze jej egzystencji. Ustalenie określonych tendencji zmian w użytkowaniu ziemi, a także wskazywanie

czynników, które je wywołują, stworzyć może podstawę dla podejmowania niezbędnych decyzji prawno-administracyjnych, mających przeciwdziałać nieracjonalnemu gospodarowaniu ziemią w naszym kraju.

Opracowanie dotyczy zmian w użytkowaniu ziemi w byłym woj. katowickim w latach 1931–1970. Głównym celem pracy jest scharakteryzowanie kierunków i rozmiarów przeobrażeń w formach użytkowania ziemi, a także wskazanie ważniejszych przyczyn wpływających na zaistniałe w omawianym czasie zmiany. Tak nakreślony cel realizowano na drodze porównania stanu użytkowania ziemi w poszczególnych powiatach w roku 1931 z rokiem 1970. Praca wymagała przyjęcia do porównań jednolitych jednostek administracyjnych. Z uwagi na istniejącą bazę źródłową zdecydowano porównywać powiaty w granicach 1931 roku. Dla tej właśnie daty istnieją łatwo osiągalne dane dotyczące użytkowania ziemi, zestawione w publikacji Głównego Urzędu Statystycznego. Uzyskanie analogicznych informacji dla roku 1970 okazało się bardzo czasochłonne, bowiem granice powiatów przedwojennych nie odpowiadają dzisiejszym. Konieczne okazało się opracowanie danych dla wsi lub nieraz jeszcze mniejszych jednostek katastralnych, które następnie grupowano w powiaty w granicach roku 1931. W niniejszym opracowaniu wzięto pod uwagę powiaty ziem dawnych, które wchodziły przed dokonaną reformą administracyjną w skład woj. katowickiego, z pominięciem obszarów byłej rejencji opolskiej (kartogram 1).

Praca ma charakter analizy statystycznej, a zawarte w niej wnioski oparte są w zasadzie na zebranych materiale liczbowym zestawionym przez autora w tablicach. W miarę istniejących możliwości uzupełniano je wynikami zaczerpniętymi z innych badań, czy też informacjami, które uzyskał autor z wywiadów z pracownikami byłego Biura Geodezji i Urzędzeń Rolnych w Katowicach. Dzięki temu można było, jak sądzę, uniknąć większych błędów przy formułowaniu ocen dotyczących zmian w użytkowaniu ziemi w badanym województwie.

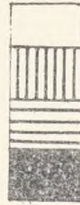
Przyjęty do analizy materiał statystyczny nie jest w pełni porównywalny. Stan użytkowania ziemi dla 1931 roku określony został na podstawie danych spisu rolnego z roku 1931. Spis ten nie rozlicza się jednak z całej powierzchni geodezyjnej notowanych jednostek i stanowi niezbyt dokładne źródło informacji o strukturze użytkowania ziemi. Dane dla roku 1970 są bardzo dokładne, gdyż oparte zostały na wynikach pomiarów geodezyjnych.

Omawiane źródła różnią się między sobą nie tylko dokładnością lecz także zakresem zawartych informacji. Szerszą informację w porównaniu ze spisem z 1931 roku zawierają dane pomiarów geodezyjnych z roku 1970. Uwzględniają one bowiem następujące grupy użytków: użytki rolne, a w nich grunty orne, łąki, pastwiska, a dalej grunty pod lasami, wodami, użytki kopalne, tereny komunikacyjne i osiedlowe, tereny różne i nieużytki. Natomiast spis z 1931 roku nie informuje szczegółowiej o strukturze użytków technicznych, ujmując tę grupę łącznie z nieużytkami. Wyklucza to niemal zupełnie

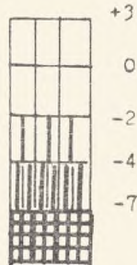
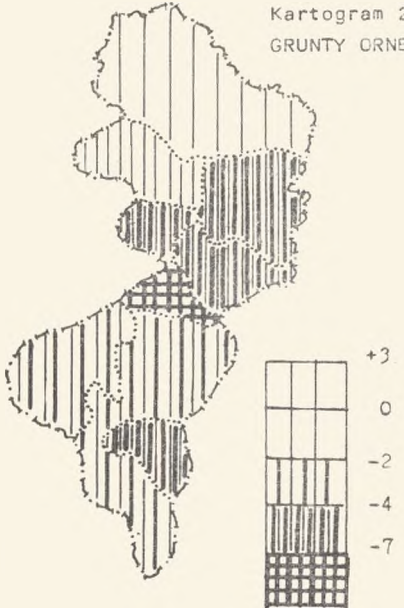
POWIATY W GRANICACH 1931 ROKU

- 1 - Będziński
- 2 - Bielski
- 3 - Cieszyński
- 4 - Częstochowski
- 5 - Katowicki
- 6 - Lubliniecki
- 7 - Pszczyński
- 8 - Rybnicki
- 9 - Tarnogórski
- 10 - Zawierciański
- H - granice województwa
- ... - granice powiatów

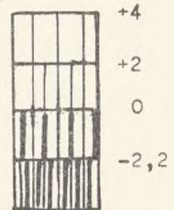
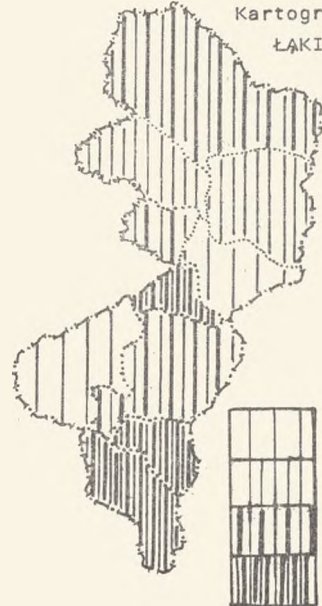

- obszar, dla którego badano zmiany w użytkowaniu ziemi
- obszar byłej rejencji opolskiej
- obszar byłego woj. śląskiego przyłączony do woj. kieleckiego
- obszar byłego woj. śląskiego przyłączony do woj. krakowskiego

Kartogram 2
GRUNTY ORNE

Kartogram 3
ŁĄKI

OPRACOWAŁ B. GORZ.

Ryc. 1. Zmiany w procentowym udziale w ogólnej powierzchni w latach 1931-1970

możliwość dokładnej odpowiedzi na pytanie, która z form gospodarczej działalności człowieka wpływa najsilniej na zmiany w proporcjach między poszczególnymi grupami użytków. Odpowiedź taka byłaby w badaniach niezwykle istotna, ponieważ woj. katowickie znacznie silniej niż inne regiony kraju zmieniło swoje środowisko pod wpływem działalności przemysłu. Niemożliwe jest również, przy korzystaniu z wyżej wymienionych źródeł dokonanie porównania zmian w powierzchni sadów i ogrodów. Spis z 1931 roku traktuje tę grupę użytków oddzielnie, natomiast dane geodezyjne z 1970 roku łącznie z gruntami ornymi. Z konieczności analiza zmian w użytkowaniu ziemi ograniczona została do następujących grup użytków: użytki rolne, grunty orne wraz z sadami i ogrodami, łąki, pastwiska, grunty pod lasami oraz ziemie pozostałe i nieużytki.

ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE WOJ. KATOWICKIEGO I JEGO ZMIANY POD WPLYWEM GOSPODARCZEJ DZIAŁALNOŚCI CZŁOWIEKA

JEDNOSTKI FIZJOGRAFICZNE WOJ. KATOWICKIEGO

Województwo katowickie należało przed ostatnią reformą administracyjną do najmniejszych obszarowo województw w Polsce. Charakteryzowało się jednakże znacznym zróżnicowaniem elementów środowiska przyrodniczego, ponieważ jego terytorium rozpościęrało się na powierzchni trzech jednostek fizyczno-geograficznych, tj. Karpat, Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej i Wyżyny Śląskiej, zróżnicowanych pod względem rzeźby, budowy geologicznej, jakości i typu gleb, a także klimatu.

Obszar Karpat, na terenie którego leżały byłe powiaty bielski, cieszyński, częściowo wodzisławski, charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu. Południowa, górzysta część Karpat jest ze względu na surowsze warunki klimatyczne i słabsze gleby w znacznej części zalesiona lub zajęta pod użytki zielone. Część pogórska Karpat cechuje się na ogół korzystnymi warunkami klimatycznymi i posiada najlepsze w woj. gleby, przeważnie brunatne i bielcowe. Stwarza to dość pomyślną sytuację dla zorganizowania produkcji sadowniczej, warzywnej, a także upraw buraków cukrowych i pszenicy.

Tereny Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej cechują się większą niż południe województwa jednorodnością warunków naturalnych. Odnosi się to szczególnie do klimatu, w mniejszym stopniu do rzeźby i gleb. Przewagę mają kompleksy gleb bielcowych, wytworzonych głównie z luźnych piasków, a także brunatnych, powstałych z glin zwałowych oraz piasków naglinowych i nałowych. Kotlina jest silnie nawodniona, a w płaskiej dolinie Wisły podmokła, miejscami bagnista (Żabi Kraj). Wielkość opadów atmosferycznych w granicach 700 mm wystarcza na potrzeby gospodarki rolnej.

Główna część dawnego terytorium województwa leżała na Wyżynie Śląskiej, posiadała więc dość urozmaiconą rzeźbę. Dominuje tu na ogół falistopagórkowaty krajobraz, lokalnie zróżnicowany przez różnego rodzaju progi,

garby, izolowane wzgórza i doliny rzeczne. Północno-wschodnią część Wyżyny stanowi Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, zbudowana w przewadze z twardych wapieni górnio-jurajskich. Gleby Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej zaliczane są w większości do IV i V klasy bonitacyjnej, a reprezentują je w przewadze kompleksy biellic, gleb brunatnych a także rędzin.

Najmniej korzystne warunki naturalne dla rozwoju rolnictwa występują w GOP-ie, a także w północno-zachodniej części dawnego województwa, gdzie pilną potrzebą jest uregulowanie stosunków wodnych (obszar ostrego deficytu wody).

ZMIANY ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO WOJ. KATOWICKIEGO POD WPLYWEM DZIAŁALNOŚCI CZŁOWIEKA

Obszar byłego województwa katowickiego, a szczególnie jego centralna część – GOP – należy nie tylko do najsilniej uprzemysłowionych terenów Polski, ale zaliczany jest do większych okręgów przemysłowych Europy. Trwająca tu od XVI wieku, jak dowodzi A. Hornig, różnego rodzaju działalność gospodarcza doprowadziła do tak dużych zmian, iż niektóre obszary województwa przekształciły swój naturalny charakter, a o istniejących formach urzeźbienia terenu, jakości gleb, lokalnym klimacie i stosunkach wodnych zadecydowała zróżnicowana działalność człowieka, jak górnictwo, hutnictwo, rozbudowa miast itp. (H o r n i g, 1958).

W kompleksie zmian, jakich dokonał człowiek w środowisku geograficznym, zniekształcenie naturalnych form powierzchni jest najbardziej typowym i stosunkowo łatwo dostrzegalnym zjawiskiem. Z działalnością przemysłu, a zwłaszcza przemysłu wydobywczego wiążą się różnych kształtów i wysokości usypiska, hałdy skały płonej, żużla i popiołów, doły zapadliskowe, stawy bezodpływowe, z gospodarczego punktu widzenia oceniane jako nieużytki. Są one bardzo silnie rozpowszechnione w samym GOP-ie oraz na terenie kopalnictwa rud żelaza i rud cynkowo-ołowianych (b. powiaty częstochowski, kłobucki, tarnogórski). Formom tym poświęcono dotąd wiele uwagi. Przeprowadzono ich klasyfikację, zarejestrowano występowanie na terenie województwa oraz określono sposoby likwidacji¹.

¹ Porównaj m. in. E. P a p r z y c k i, *Zasady klasyfikacji zwałowisk centralnych*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 5, 1956 oraz *Klasyfikacja nieużytków poprzemysłowych*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 3, 1956; R. A d a m e k, *Wykorzystanie odpadów kopalnianych do podszadzki płynnej w świetle prac badawczych nad jej jakością*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 20, 1959; M. K o t e r, *Wartość hałd dla celów rolniczych*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 1, 1955; Z. M a z u r, *Istniejące i projektowane urządzenia rolniczego wykorzystania ścieków na obszarze GOP*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN nr 17, 1958; K. W r ó b e l, *Nieużytki powstałe w związku z eksploatacją rud żelaza*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 1, 1955; *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego pod wpływem gospodarczej działalności człowieka*, Wydawnictwo Prezydium WRN w Katowicach, Katowice. 1969; St. L e s z c z y c k i, Z. T o k a r s k i, *Niektóre problemy warunków bytowych w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Wrocław – Warszawa – Katowice 1970.

O wiele trudniejszym problemem do rozwiązania, w porównaniu z formami powierzchniowymi, jest na terenie woj. katowickiego uregulowanie stosunków wodnych. Region województwa leży na dziale wodnym Odra – Wisła i stąd jest z natury ubogi w większe cieki powierzchniowe. Deficyt wody wynikający z budowy geologicznej występuje szczególnie na obszarze jury białej (północno-wschodnia część województwa). Ten trudny układ stosunków wodnych został znacznie skomplikowany przez górnictwo węgla i innych kopalin użytecznych.

Badania prowadzone w województwie pozwoliły ustalić następujące zmiany w stosunkach wodnych spowodowanych przez przemysł²:

- a) naruszenie naturalnych horyzontów wodnych, a w konsekwencji mieszanie się zasobów wód wglębnych, pobieranych do picia, z solankami,
- b) zanieczyszczenie i zasolenie wód na terenie prawie całego województwa (54% długości rzek nie odpowiada żadnym normom czystości),
- c) powstawanie bagnisk, jezior i stawów bezodpływowych,
- d) zanik wody w rejonach stałych szkód górniczych.

Silnym zmianom na skutek rozwoju przemysłu ulegają też w charakteryzowanym województwie warunki klimatu lokalnego. Wydzielane przez zakłady przemysłowe, niedostatecznie oczyszczone lub nie oczyszczone gazy oraz płyny powodują poważne zniszczenia w lasach, płodach rolnych, zwierzętach, a nawet zagrażają zdrowiu i życiu ludzkiemu. Skutki zanieczyszczenia powietrza dawały o sobie znać jeszcze w okresie międzywojennym i już w 1923 roku podjęto próbę rozwiązania tego problemu. Obecnie zagadnieniom ochrony powietrza przed zanieczyszczeniami poświęca się bardzo wiele uwagi³.

W wyniku badań ustalono główne strefy zanieczyszczeń atmosfery w województwie, określono stopień szkodliwości tych zanieczyszczeń dla rol-

² Porównaj m. in. W. Chramiec, *Zagadnienia wodociągowe w GOP i na terenach przyległych w świetle opracowań perspektywicznych Biura Projektów Budownictwa Komunalnego w Katowicach*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 51, 1961; K. Witt-Jóźwik, *Regiony hydrograficzne GOP*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 64, 1962; E. Zaczynski, *Szkic hydrograficzny GOP*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 13, 1957; St. Gerlach i inni, *Stan zanieczyszczenia rzeki Przemszy*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 13, 1957; *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego.*, op. cit.; St. Leszczycki, Z. Tokarski, *Niektóre problemy warunków.*, op. cit.

³ Porównaj m. in. J. Michalczewski, *Powtarzalność typów pogody na obszarze GOP w latach 1949–1954*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 41, 1961; M. Kluge, *Wyniki wstępnych pomiarów zapylenia atmosfery GOP*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 10, 1957; J. Paluch, M. Kozielska, *Sprawozdanie z badań nad zanieczyszczeniem powietrza przez SO₂ na terenie Gliwic w 1960 r.*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 59, 1962; A. Wołoszyńska, B. Nowakowski, *Sprawozdanie z badań zawartości dwutlenku siarki i pyłu w powietrzu atmosferycznym GOP w roku 1957*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 36, 1960; St. Leszczycki, Z. Tokarski, *Niektóre problemy warunków bytowych*, op. cit.

nictwa, gospodarki leśnej i ludności oraz podjęto niezbędne środki mające uregulować problem zanieczyszczeń powietrza.

Efektom znacznego przekształcenia rzeźby oraz stosunków wodnych i klimatycznych są też duże zmiany, jakie zanotowano w niektórych częściach województwa w glebach. Nie sposób w tym miejscu zaprezentować wszystkich informacji, które na ten temat zebrano w toku szczegółowych badań terenowych. Wskazują one jednoznacznie, że w obszarach intensywnie uprzemysławianych gleby podlegają silnej degradacji, co ma kolosalny wpływ na ewolucję struktury użycia ziemi⁴.

W wyniku nakreślonych bardzo schematycznie zmian naturalnych elementów środowiska geograficznego pogorszyły się wyraźnie warunki bytowe ludności oraz wzrosły znacznie koszty prowadzenia działalności gospodarczej. Koszt 1 m³ budynków mieszkalnych, wymagających częściowego zabezpieczenia przed szkodami górniczymi przekracza koszt jednostkowy analogicznych budynków, wznoszonych na terenach nie podlegających szkodom o 7–20%⁵.

UWAGI OGÓLNE O ZMIANACH W UŻYTKOWANIU ZIEMI W WOJ. KATOWICKIM W LATACH 1931–1970

Proces intensywnych przekształceń w użytkowaniu ziemi trwa w woj. katowickim od dawna, a chronologia zanotowanych zmian może być powiązana z nasileniem się na tym terenie działalności przemysłu górniczego, hutnictwa, rozbudową miast i urządzeń infrastrukturalnych. Badany przez nas okres stanowi więc tylko pewne ogniwo wspomnianego procesu, a cechuje go z jednej strony znaczne zintensyfikowanie czynników wpływających ograniczająco na rozmiary ziem użytkowanych rolniczo, z drugiej zaś na wzrost potrzeb bytowych ludności (potrzeb aprowizacyjnych, w zakresie rekreacji, wypoczynku, itp). Odbiciem tych tendencji było w woj. katowickim dosyć poważne zmniejszenie powierzchni użytków rolnych przy równoczesnym znacznym przyroście ziem, które stawały się przedmiotem gospodarki nierolniczej lub były zamieniane na nieużytki.

Zmiany, które w zakresie użytkowania ziemi zachodziły w woj. katowickim w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, różnią się dosyć znacznie od analogicznych zmian w Polsce. Różnica dotyczy zarówno skali, jak i kierunku przekształceń (tab. 1).

⁴ Porównaj m. in. W. Czubek, *Przekształcenie gleb w wyniku górniczej eksploatacji piasku podsadzkowego*, Komunikaty XIX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Katowice – Kraków 1972; B. Dziura, *Tendencje rozwojowe gleb wyrobisk popiaskowych*, Komunikaty XIX Zjazdu PTG, Katowice – Kraków 1972; T. Skawina, T. Wachalewski, *Powstanie próchnicy w wyniku biologicznej rekultywacji gleb na terenach pogórniczych*, Komunikaty XIX Zjazdu PTG, Katowice – Kraków 1972.

⁵ Dane zaczerpnięte z opracowania: *Ogólny plan regionalny woj. katowickiego na lata 1961–85*, Prezydium WRN w Katowicach, Katowice 1965.

Tempo ubytku użytków rolnych, a szczególnie ziem uprawnych jest w województwie wyraźnie niższe niż w Polsce. Odwrotna sytuacja dotyczy ziem pozostałych i nieużytków; ich obszar wzrastał w województwie bardzo szybko, podczas gdy w całym kraju zmalał wyraźnie. Różną dynamikę wykazywały także obszary leśne. W woj. katowickim przyrost lasów między 1931 a 1970 rokiem był znikomy, w Polsce zaś jak powszechnie wiadomo, powierzchnia lasów wykazuje systematyczny wzrost.

Tabela 1

PROCENTOWY PRZYRÓST POWIERZCHNI UŻYTKÓW W POLSCE I WOJ. KATOWICKIM
W LATACH 1931–1970

Użytki	Wzrost lub spadek w procentach	
	Polska*	woj. katowickie**
Użytki rolne	—6,2	—4,8
w tym:		
grunty orne	—8,8	—5,8
łąki	+4,2	+20,0
pastwiska	+0,2	—24,0
Lasy	+26,0	+1,0
Grunty pozostałe i nieużytki	—12,6	+24,2

* Polska – stan w roku 1938 w granicach obecnych.

** woj. katowickie – stan w roku 1931, w granicach przyjętych do badań.

Użytki rolne zajmowały w 1970 r. na badanym obszarze woj. katowickiego powierzchnię 445,2 tys. ha, a więc blisko 23 tys. ha mniej niż w roku 1931 (spadek o 4,8%). O skali przemian zdecydował przede wszystkim poważny, bo sięgający 5,8% ubytek gruntów ornych. Spadek powierzchni użytków zielonych był bowiem mniejszy i wyniósł nieco ponad 3%. Charakterystyczna jest przy tym różna dynamika zmian w obrębie samych użytków zielonych. Spadek powierzchni o przeszło 11 tys. ha, tj. o 24% dotyczył tylko pastwisk. Obszar łąk zwiększył się bowiem w latach 1931–70 o ponad 10 tys. ha, tj. o 20%.

Lasy. W porównaniu z innymi grupami użytków stosunkowo małe zmiany nastąpiły w lasach woj. katowickiego. W badanym czasie powierzchnia ziemi pod lasami wzrosła tylko o 2,1 tys. ha (z 220 tys. ha do 222 tys. ha, tj. o 1%).

Trudno z posiadanych informacji osądzić, czy stwierdzona statystycznie zmiana powierzchni lasów odpowiada rzeczywistości, czy też jest tylko wynikiem kryteriów zastosowanych przy obecnej klasyfikacji użytków. Wiadomo bowiem, że w grupie użytków figurujących w aktualnym rejestrze gruntów woj. katowickiego jako grunty pod lasami, znaczny udział przypada na ob-

szary rekultywowane (tereny po piaskowniach, kamieniołomach wapieni, itp.), z zespołami roślin stanowiących przedplon leśnej roślinności drzewiastej.

Plan likwidacji nieużytków, sporządzony dla woj. katowickiego na lata 1966–70 zakładał zagospodarowanie 2900 ha różnych form przemysłowych, z czego miało być zalesionych około 750 ha (25% ogółu likwidowanych nieużytków), a około 800 ha zazielenionych⁶. Ten kierunek prac zalesieniowych, prowadzony poprzez rekultywację terenów przemysłowych w obszarze GOP-u, CZOP-u, a także zalesianie polan w południowej części województwa, mógł rekompensować straty powierzchni leśnych, które następowały w innych częściach woj. w wyniku eksploatacji piasku, węgla i innych kopalin. Wiadomo np., że przed rokiem 1960, na skutek dużego zapotrzebowania na węgiel podjęto budowę szeregu kopalń odkrywkowych. Pochłonięły one znaczne obszary leśne, ponieważ prawie 60% powierzchni zajętych pod nowe zakłady stanowiły właśnie lasy⁷.

W ocenie zmian lesistości woj. katowickiego konieczne jest także wskazanie na stałe pogarszanie się stanu jakościowego drzewostanu. Panuje pogląd, że gospodarka leśna silniej niż rolnictwo reaguje na duże zanieczyszczenie powietrza, zasolenie wód i zmiany glebowe. W raporcie Woj. Pracowni Planów Regionalnych w Katowicach – *O zmianach w środowisku geograficznym woj. katowickiego pod wpływem działalności gospodarczej człowieka* – stwierdzono, że stan zdrowotny lasów jest zdecydowanie zły⁸. Składa się na to kilka przyczyn:

- a) uszkodzenie powierzchni leśnych w wyniku deformacji nieciągłych,
- b) zmiany w pokrywie glebowej polegające m.in. na wzroście stopnia zakwaszenia gleby,
- c) zawodnienie lub odwodnienie niektórych połaci leśnych,
- d) zanieczyszczenie atmosfery wylęgami gazowymi fabryk i hut.

Konieczna staje się przebudowa drzewostanu, którą w latach 1966–70 przewidywano objąć 9 tys. ha, przebudową całkowitą 4, a częściową – 5 tys. ha. Oblicza się także, że dalszymi pracami tego typu musi być objętych około 40 tys. ha⁹.

Ziemia pozostałe i nieużytki. Tempo narastania tej grupy użytków było w woj. katowickim b. silne. Ogólny przyrost ziem zajętych w latach 1931–1970 pod różne formy gospodarczej działalności człowieka równa

⁶ Według danych zamieszczonych w opracowaniu: *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego*, op. cit.

⁷ Według danych zamieszczonych w pracy: E. Paprzycki, *Materiały do oceny opłacalności płytkiego kopalnictwa węgla w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Komitet d. s. GOP, Biuletyn PAN, nr 46, 1962.

⁸ Dane zaczerpnięte z opracowania: *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego*, op. cit.

⁹ Dane zaczerpnięte z opracowania: *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego*, op. cit.

się niemal obszarowi gruntów wyłączonych w tym czasie z rolnictwa i sięga prawie 19 tys. ha. Przyrosty byłyby tu jeszcze większe, gdyby nie prowadzone od kilkunastu lat prace nad zagospodarowaniem zniszczonych przez przemysł terenów.

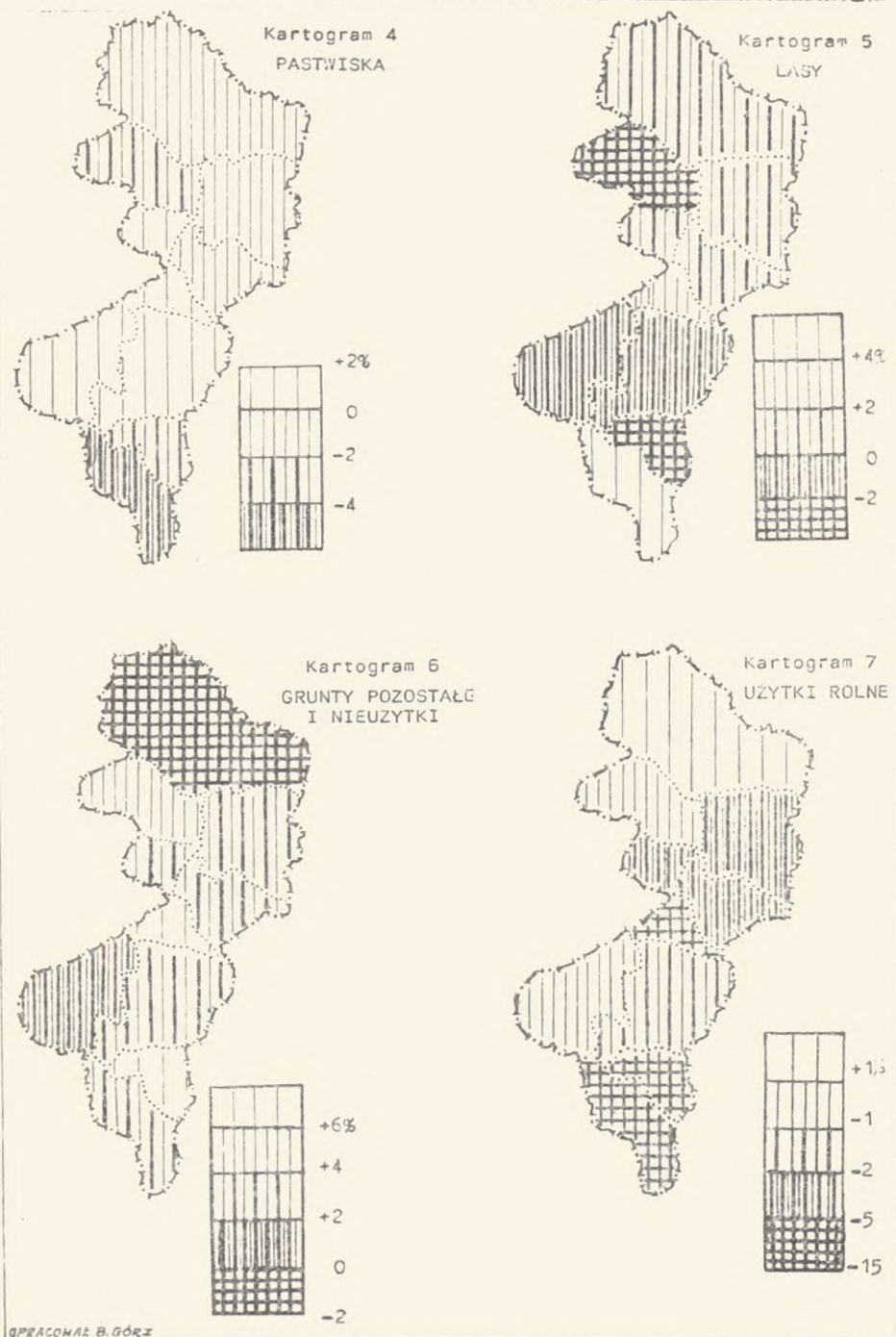
Trudno bez badań szczegółowych ustalić, która z form gospodarczej działalności człowieka miała w procesie wzrostu powierzchni użytków technicznych udział najpoważniejszy. Sądząc po aktualnym udziale tych użytków (tab. 2) można stwierdzić, że największe obszary ziemi zajmowane są pod zabudowę komunalną, (mieszkańową, parki, skwery, tereny zielone, itp), na którą przypada obecnie 4% powierzchni województwa.

Ten kierunek przeobrażeń jest, jak pisze A. Wrzosek mniej groźny niż przejście użytków rolnych pod urządzenia składowe, place budowlane, itp. Straty dla produkcji rolnej są w tym przypadku nieduże, gdyż urbanizacja powoduje intensyfikację użytkowania tych terenów, które pozostają w obrębie miast i na ich obrzeżeniu (Wrzosek, 1971). Z braku danych nie można tego procesu bliżej scharakteryzować, aczkolwiek wiadomo, że właśnie w woj. katowickim na terytorium miast i na ich obrzeżach istnieje bardzo intensywne rolnictwo działkowe, a uprawa warzyw, jak na to wskazują badania przeprowadzone na terenie GOP-u, organizowana jest na dużą skalę (Raszeja - Tobiasz, 1961; Tobiasz, 1962). Z danych zamieszczonych przez J. Tobiasza wynika, że w 1960 roku sady i ogrody zajmowały 4,3% ogólnej powierzchni GOP (Tobiasz, 1962).

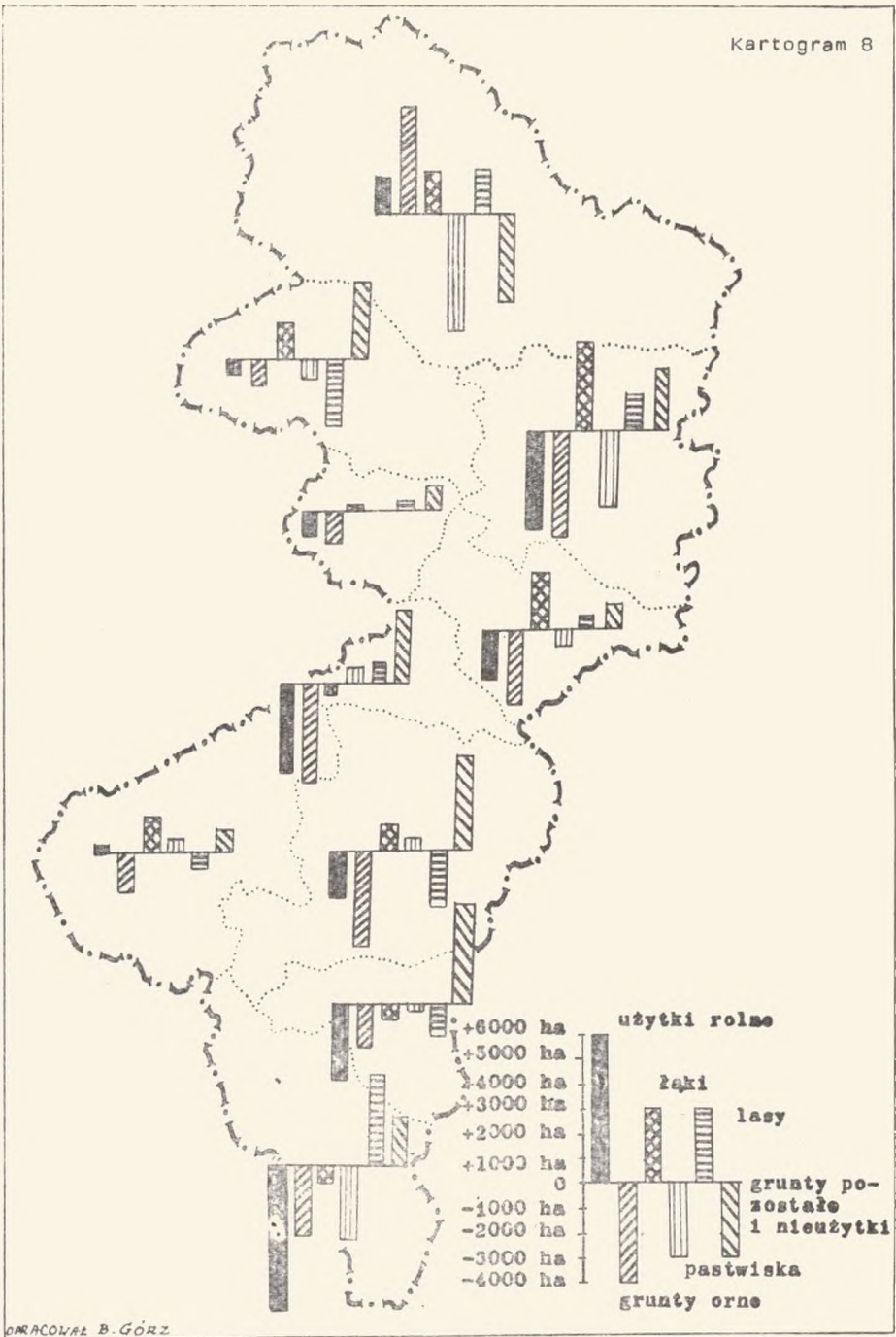
Duże tereny w woj. katowickim przeznaczono też pod budowę różnego rodzaju urządzeń komunikacyjnych oraz pod nowe zbiorniki wodne. Wzrost tych ostatnich wynikał bezpośrednio z rozbudowy miast i konieczności zaspokojenia zapotrzebowania na wodę ze strony przemysłu.

Dane, które posiadamy, wskazują równocześnie, że względnie mały udział we wzroście użytków technicznych ma na terenie woj. katowickiego działalność górnicza (kartogram 8). Tzw. „użytki kopalne”, ujęte w obecnej klasyfikacji użytków w oddzielną grupę, zajmują w woj. obszar niewielki, bo wynoszący tylko 1033 ha. Obejmuje on tereny zabudowane urządzeniami kopalń, bez hałd węglowych, które stanowią główną pozycję w grupie nieużytków.

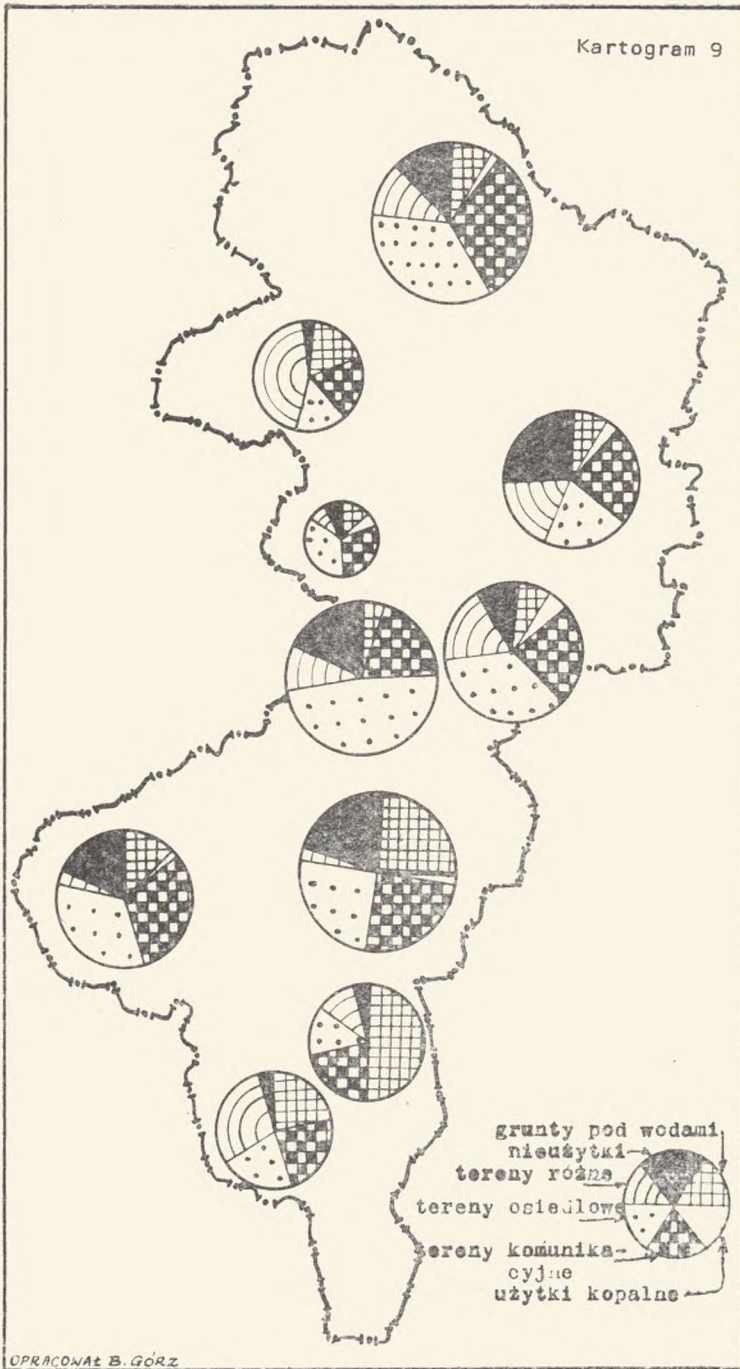
Ocena roli kopalnictwa węgla i innych surowców w przekształcaniach struktury użycia ziemi woj. katowickiego jest zagadnieniem złożonym, wymagającym specjalnych badań. W tym miejscu pragniemy jedynie stwierdzić, że ten rodzaj gospodarki człowieka jest źródłem bodaj największych zmian w powierzchni innych użytków, a także naturalnych warunkach środowiska przyrodniczego. Przede wszystkim kopalnictwo węgla i innych surowców pochłania duże obszary pod usypiska hałdowe, z których większość na długie lata zostaje wyłączona spod gospodarki ludzkiej i stwarza największe trudności przy ich zagospodarowaniu. Wskazują na to następujące dane: na ogólną powierzchnię 7440 ha nieużytków, które zarejestrowano w woj.

Ryc. 2. Zmiany w powierzchni pastwisk, lasów, gruntów pozostałych i nieużytków oraz użytków rolnych w woj. katowickim w latach 1931–1970 (wzrost lub spadek w procentach)

Ryc. 3. Zmiany w użytkowaniu ziemi w woj. katowickim w latach 1931–1970 (wzrost lub spadek powierzchni poszczególnych użytków w hektarach)

Ryc. 4. Struktura użytków technicznych w woj. katowickim w r. 1970

w 1965 roku blisko 4000 ha (tj. 60%) stanowią hałdy, wyrobiska popiaskowe, zapadliska i stawy powstałe na skutek działalności górnictwa węglowego¹⁰.

Współczesną strukturę użycia ziemi woj. katowickiego cechuje wysoki stopień wykorzystania ziemi pod różne formy gospodarczej działalności człowieka przy stosunkowo małym udziale nieużytków, które w 1970 roku stanowiły niecałe 1,7% powierzchni województwa (tab. 2).

W porównaniu z 1931 r. w obecnej strukturze użycia ziemi większy udział mają użytki techniczne, które razem z nieużytkami zajmują 13,4% obszaru województwa wobec 10,6% w roku 1931, a znacznie niższy ziemie użytkowane rolniczo (57,1% wobec 60,1% – porównaj tabela 2). Odsetek lasów zmienił się minimalnie – z 29,3% do 29,5%.

PRZEMIANY W UŻYTKOWANIU ZIEMI W UKŁADZIE PRZESTRZENNYM (WEDŁUG POWIATÓW)

Stwierdzone poprzednio tendencje do ograniczania ziem użytkowanych rolniczo (szczególnie gruntów ornych) na rzecz innych grup użytków (szczególnie technicznych) uogólnić można jako prawidłowość niemal na całe województwo. Niezależnie od typu działalności gospodarczej, prowadzonej na poszczególnych obszarach województwa ogólny kierunek zmian w użytkowaniu ziemi był do siebie zbliżony.

Działalność ta miała jednakże istotny wpływ na kierunki zmian między poszczególnymi grupami użytków, sposób, w jaki te zmiany przebiegały, a nade wszystko na rozmiary przekształceń w użytkach. Biorąc to pod uwagę można woj. katowickie zróżnicować na kilka obszarów ze swoistą specyfiką zmian w użytkowaniu ziemi. Należy przede wszystkim dokonać podziału na dwie strefy: pierwszą, w której dominującą formą gospodarki jest przemysł i drugą, w której obok przemysłu rolnictwo posiada ważne znaczenie gospodarcze. W obrębie każdej z tych stref da się wyróżnić szereg mniejszych obszarów zróżnicowanych skalą i kierunkami zmian w użytkowaniu ziemi (kartogramy nr 2, 3, 4, 5, 6, 7).

S t r e f a u p r z e m y s ł o w i o n a obejmuje pięć b. powiatów: katowicki, będziński, tarnogórski, pszczyński, rybnicki. W oddzielny rejon trzeba z niej wydzielić były powiat katowicki, stanowiący znaczną część GOP-u. Oddzielnego potraktowania wymagają też powiaty tarnogórski i będziński i w części pszczyński, stanowiące zasadnicze obrzeże GOP-u oraz rybnicki, położony na jego peryferiach.

P o w i a t k a t o w i c k i wyróżnia się spośród innych szczególnie wysoką skalą zmian w użytkowaniu ziemi. W porównaniu z 1931 r. obszar użytków rolnych uległ pomniejszeniu o ponad 28%, a o takiej dynamice zdecydo-

¹⁰ Dane zaczerpnięto z opracowania: *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego*, op. cit.

STRUKTURA UŻYTKOWANIA ZIEMI W POLSCE I W WOJEWÓDZTWIE KATOWICKIM
W ROKU 1970 W PORÓWNANIU Z OKRESEM PRZED II WOJNĄ ŚWIATOWĄ

Wyszczególnienie	Stan przed II wojną światową ¹		Stan w roku 1970		Wzrost lub spadek w procentach	
	Polska	woj. katowickie	Polska	woj. katowickie	Polska	woj. katowickie
Powierzchnia ogólna w tys. ha	31173,0	749,8	31267,7	749,4	-	-
Jżytki rolne w % ogólnej powierzchni	66,9	60,1	62,7	57,1	-4,2	-3,0
w tym:						
- grunty orne, sady i ogrody	53,8	46,9	49,2	44,3	-4,6	-2,6
- łąki	7,7	6,9	8,1	8,1	+0,4	+1,2
- pastwiska	5,4	6,3	5,4	4,7	0,0	-1,6
Lasy w % ogólnej powierzchni	21,8	29,3	27,4	29,5	+5,6	+0,2
Grunty pozostałe i nieużytki w % ogólnej powierzchni	11,3	10,6	9,9	13,4	-1,4	+2,8
w tym:						
- grunty pod wodami	-	-	-	2,0	-	-
- użytki kopalne	-	-	-	0,2	-	-
- tereny komunikacyjne	-	-	-	3,6	-	-
- tereny osiedlowe	-	-	-	4,0	-	-
- tereny różne	-	-	-	1,9	-	-
- nieużytki	-	-	-	1,7	-	-

¹ Polska - stan w roku 1938 w granicach obecnych.

Woj. katowickie - stan w roku 1931 w granicach przyjętych do badań.

wał bardzo duży, bo sięgający 36% ubytek gruntów ornych. Równocześnie znaczny przyrost, o 36% zanotowano w powierzchni gruntów pozostałych i nieużytków.

Z publikacji L. Langhamera wynika, że szczególnie silne tempo owych zmian w użytkowaniu ziemi przypadło w woj. w okresie po II wojnie światowej (Langhamera, 1972). Dokonując porównań arkusza mapy topograficznej Siemianowic z roku 1900 z arkuszami lat pięćdziesiątych autor stwierdza, że z 11 ha ziemi, która rocznie wypada z rolniczego użytkowania aż 5 ha przeznacza się pod zabudowę osiedlową, a 4 ha staje się nieużytkami.

Wskazać można na dwie grupy przyczyn, które wpłynęły na tak znaczne ograniczenie obszarów uprawnych powiatu:

a) potrzeby wynikające z różnych dziedzin gospodarczej działalności człowieka powodujące zajmowanie coraz to nowych połaci ziemi pod użytki techniczne i nieużytki. Z grupy użytków technicznych najszybciej w badanym okresie wzrastała powierzchnia terenów osiedlowych (w 1970 r. przypadło na nie aż 48,7% ogólnej powierzchni użytków technicznych powiatu) i komunikacyjnych (23,2%). Łącznie z nieużytkami stanowiły one aż 88% ziem, które wyłączono spod gospodarki rolnej i leśnej (tab. 3).

b) zmiany spowodowane przez przemysł w warunkach środowiska przyrodniczego prowadzące do osłabienia naturalnych możliwości produkcyjnych gleby i zamiany jednych form użytków na inne. To właśnie zjawisko zaważyło w znacznym stopniu na ekstensyfikacji kierunków rolniczego wykorzystania ziemi. Dane, które posiadamy wskazują mianowicie, iż mogło w badanym okresie dochodzić do zamiany gruntów ornych na użytki zielone, w tym szczególnie na pastwiska. Nie można niestety wnioskować, czy na terenie powiatu wystąpiła tendencja odwrotna, prowadząca do intensyfikacji wykorzystania ziemi. Jej przejawem jest wspomniany już uprzednio stały wzrost sadów i ogrodów, który notuje się w GOP w ostatnich kilkunastu latach.

pozytywną tendencją obserwowaną w badanym okresie na terenie powiatu katowickiego jest dosyć znaczny, bo sięgający prawie 18% przyrost powierzchni zalesionych. Jest on w znacznej mierze wynikiem zagospodarowania obszarów powstałych po eksploatacji piasku i węgla kamiennego. W GOP obszary po kopalniach piasku mają powierzchnię 1 500 ha z czego do 1960 roku zalesiono 300 ha (Królikowski, Mucha, 1972).

Przedsięwzięciem, które poprawiło znacznie stopień zadrzewienia powiatu było urządzenie Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku na terenach zdewastowanych przez działalność górniczą.

Opisane poczynania nad rozszerzeniem powierzchni leśnych i zadrzewionych powiatu nie powinny jednak przesłonić faktu, że miasta GOP, a szczególnie jego część centralna mają w dalszym ciągu bardzo poważny niedobór zieleni, a niepokojącym jest w tej sytuacji fakt dalszego ubytku zasobów zieleni wysokiej.

Tabela 3

STRUKTURA GRUNTÓW POZOSTAŁYCH I NIEUŻYTKÓW
STAN W ROKU 1970

Powiaty	Powierzchnia gruntów pozostałych i nieużytków w ha	Powierzchnia poszczególnych użytków w procentach ogólnej powierzchni gruntów pozostałych i nieużytków:					
		grunty pod wodami	użytki kopalne	tereny komuni- kacyjne	tereny osiedlowe	tereny różne	nieużytki
Będziński	10801	7,2	3,6	25,6	36,5	17,2	9,9
Bielski	8012	49,7	0,1	21,7	13,3	14,2	1,0
Cieszyński	7195	23,3	0,1	22,2	16,4	33,8	4,2
Częstochowski	14531	8,0	0,4	32,1	34,3	10,8	13,9
Katowicki	13508	2,4	0,1	23,2	48,7	9,6	16,0
Lubliniecki	6785	15,4	0,1	23,9	13,2	45,2	2,2
Pszczynski	13305	26,6	1,0	26,4	25,2	2,2	18,6
Rybnicki	10020	10,9	1,3	31,5	32,5	4,1	19,7
Tarnogórski	2957	11,2	6,1	29,7	35,9	8,3	8,8
Zawierciański	9625	8,9	1,2	25,4	23,9	18,3	22,3

Środowisko przyrodnicze b. powiatu katowickiego jest już dzisiaj mocno przekształcone i staje się domeną działalności gospodarki nierolniczej, a proporcje między użytkami są tutaj zależne od nierolniczych funkcji gospodarczych poszczególnych mikroregionów. Współczesną strukturę użycia ziemi, różniącą się znacznie od analogicznej dla roku 1931 cechuje bardzo wysoki udział użytków technicznych i nieużytków (45% ogólnej powierzchni powiatu – wzrost w stosunku do roku 1931 o 12 punktów) przy bardzo niskim udziale użytków rolnych (36% – spadek udziału o 15 punktów) i równie niskim udziale lasów (niecałe 19% – wzrost o 2,7 punktów). Znaczny ubytek ziem uprawnych, który miał miejsce w badanym okresie doprowadził do zmiany proporcji w obrębie samych użytków rolnych, bowiem w 1931 r. grunty te stanowiły aż 87% ogólnego areалу użytków, a obecnie już tylko 77%.

2. Poważne zmiany w strukturze użytkowania ziemi nastąpiły także w strefie obrzeżnej GOP, do której zaliczono b. powiaty tarnogórski, będziński i pszczyński. Zasadnicze kierunki przemian poszczególnych grup użytków były tu podobne jak w powiecie katowickim. Różnica między obydwojoma obszarami, tj. GOP-em, reprezentowanym tutaj przez pow. katowicki a jego strefą obrzeżną dotyczy przede wszystkim skali przekształceń w użytkach, a także częściowo czynników, które je wywołują.

Spadek areалу użytków rolnych miał miejsce w całej strefie obrzeżnej GOP, przy czym znacznie większe ubytki stwierdzić można w północnej części obrzeża (będziński o 7 punktów, tarnogórski o 11 punktów) niż na południu (pszczyński o 0,3 punkta). Wysoki spadek dotyczył gruntów ornych. Użytki zielone natomiast w każdym z powiatów obrzeża wydatnie powiększyły swój obszar. Wzrost ten miał na ogół duże rozmiary (około 10 punktów) i dotyczył przeważnie łąk, chociaż w tarnogórskim i pszczyńskim także pastwisk.

Zmiany w powierzchni leśnej obrzeża przyjmowały na ogół różny kierunek. Na północy (gdzie najsilniej spadł areal gruntów ornych) obszary leśne wzrosły, chociaż w skali mniejszej niż w GOP-ie (przyrost poniżej 5%, tab. 4). Na południu zaś (powiat pszczyński obejmujący do 1975 r. powiaty pszczyński i tyski) zanotowano mniejsze zmiany w powierzchni leśnej.

Tempo przyrostu użytków technicznych i nieużytków jest w strefie brzeżnej GOP-u równe lub nieco tylko wolniejsze jak w GOP-ie. Jest ono, podobnie jak dynamika innych grup użytków zależne nie tylko od działalności lokalnych zakładów przemysłowych, lecz także od rozbudowy na terenie obrzeża różnych urządzeń związanych z funkcjonowaniem GOP jako wielkiej aglomeracji miejsko-przemysłowej. Budowa zbiornika w Goczałkowicach na pograniczu powiatu pszczyńskiego i bielskiego, rozbudowa urządzeń komunikacyjnych na terenie Tarnowskich Gór, eksploatacja wapieni i piasku podsadzkiowego na terenie powiatu tarnogórskiego i będzińskiego, urządzenie leśnego pasa ochronnego wokół GOP, terenów rekreacyjno-wypoczynkowych, rozbudowa miast satelitycznych, to powszechnie znane przykłady

PROCENTOWY PRZYROST (+) LUB UBYTEK (—) PÓWIERZCHNI UŻYTKÓW
W LATACH 1931—1970 W WOJ. KATOWICKIM

Powiaty	Użytki					
	użytki rolne	w tym:			grunty pod lasami	grunty pozostałe i nieużytki
		grunty	łąki	pastwiska		
Będziński	—7,0'	—13,5	+56,9'	—33,4	+4,8'	+18,2
Bielski	—13,0	—11,0	—27,9	—9,9	—12,6	+99,7
Cieszyński	—15,0	—9,9	—20,5	—27,3	+16,9	+42,1
Częstochowski	+1,4	+4,3	+29,7	—4,8	+3,7	—20,0
Katowicki	—28,2	—36,0	—14,6	+97,2	+17,7	+36,7
Lubliniecki	—2,1	—0,6	+29,2	—33,8	—7,8	+88,9
Pszczynski	—0,3	—7,9	+10,7	+11,4	—6,1	+38,4
Rybnicki	+0,1	—3,6	+22,7	+11,1	—3,6	+10,6
Tarnogórski	—10,9	—15,1	+15,0	+0,2	+1,7	+36,1
Zawierciański	—6,8	—9,6	+47,0	—43,5	+0,6	+33,5

wskazujące na silny wpływ GOP-u na kierunki działalności gospodarczej strefy brzeżnej.

Należy także podkreślić, że część obrzeża należąca do dawnego powiatu pszczyńskiego ma charakter rolniczo-leśny. Położona w strefie silnego zawodnienia, była po II wojnie przedmiotem bardzo intensywnych prac melioracyjnych, które miały duży wpływ na dynamikę i kierunki przemian w obrębie samych użytków rolnych¹¹. W aktualnej strukturze użycia ziemi niższy o około 4% w stosunku do roku 1931 jest w strefie obrzeża GOP udział użytków rolnych, a wyższy o prawie 3% użytków technicznych. W strukturze użytków rolnych większy niż w 1931 r. udział mają użytki zielone, a względnie niższe ziemie orne (tab. 5).

3. Powiaty pozostałe, które zaliczyliśmy do strefy uprzemysłowionej tj. bielski i rybnicki, różnią się nieco charakterem zmian w użytkowaniu ziemi od pozostałych, które wyżej scharakteryzowano. W bielskim zmiany te przebiegały w bardzo charakterystycznym kierunku. Wszystkie grupy użytków, z wyjątkiem użytków technicznych i nieużytków zmniejszyły znacznie swoją powierzchnię; użytki rolne i lasy w skali około 13%. Jest przy tym rzeczą charakterystyczną, iż wysokie straty wystąpiły w łąkach i pastwiskach. Wiąże się to w głównej mierze z zajęciem sporych obszarów

¹¹ O rozmiarach prac melioracyjnych i zadaniach melioracji w rozwoju rolnictwa woj. katowickiego pisze H. Zieliński w pracach: *Kierunki intensyfikacji i rozwoju rolnictwa w woj. katowickim*, Katowice 1970, oraz *Charakterystyka rozwoju rolnictwa w woj. katowickim*, Katowice 1967; Porównaj także: *Atlas woj. katowickiego*, Warszawa 1971.

tych użytków pod budowę Jeziora Goczałkowickiego. Ta inwestycja pochłonięła ponad 3 tys. ha ziemi i zaważyła w efekcie na dynamice całej grupy użytków technicznych. Trzeba także zwrócić uwagę na duże rozmiary budownictwa komunikacyjnego prowadzonego w powiecie, a także rozbudowę miast i osiedli.

Przyrost gruntów wyłączonych spod gospodarki rolnej i leśnej był w powiecie bielskim bardzo wysoki, lecz w większości zostały one przeznaczone pod gospodarczą działalność człowieka, ponieważ udział nieużytków jest tu najniższy z całego województwa.

W powiecie rybnickim zmiany w użytkach były nieznaczne i można je określić jako najniższe w całym województwie katowickim. Jest to obok powiatu częstochowskiego obszar województwa, w którym nastąpił nawet niewielki przyrost użytków rolnych (o 0,3%) i mały (o 10,6%) użytków technicznych i nieużytków.

Działalność górnicza, prowadzona na dużą skalę, trwa w tym powiecie od połowy lat sześćdziesiątych. Można wskazać więcej pośrednich niż bezpośrednich skutków tej działalności dla przekształcenia struktury użycia ziemi. Nowoczesność metod w zakresie sposobów eksploatacji węgla, które tu zastosowano, zmniejsza do minimum powstawanie hałd. Nie udało się uniknąć szkód górniczych w postaci osiadania gruntów. Prowadzą one do naruszania stosunków wodnych i stanowią o zamianie pól ornych na ekstensywnie wykorzystywane pastwiska czy łąki.

Spore straty ziem ornych oraz lasów, które w powiecie wystąpiły wiążą się z rozbudową nowych osiedli i urządzeniem terenów komunikacyjnych (por. tab. 3) oraz z eksploatacją piasków podsadzkowych dla potrzeb górnictwa węglowego.

Wysoki udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni powiatu (67%), charakterystyczny dla roku 1931 przetrwał do dziś, a proporcje między użytkami rolnymi a pozostałymi grupami użytków nie uległy także większym zmianom.

Powiaty peryferyjne województwa katowickiego połączone w naszej analizie w oddzielną grupę (powiaty cieszyński, lubliniecki, częstochowski i zawierciański). Mimo że w tej strefie o istniejących sposobach wykorzystania ziemi niektórych wsi czy gromad decydują potrzeby przemysłu, to dla większości osiedli interes gospodarki rolnej czy leśnej jest pierwszoplanowy i ważący w efekcie na całym profilu gospodarowania ziemią. Znajduje to swój wyraz w bardzo wysokim stopniu wykorzystania ziemi na cele gospodarki leśnej i małym jak dotąd odsetku obszarów zajętych pod użytki techniczne i nieużytki. Rola przemysłu jako czynnika przekształceń w użytkach rolnych jest tu wyraźnie mniejsza niż w GOP-ie i na jego obrzeżeniu i ograniczona do niewielkich obszarów. Należą do nich przede wszystkim tereny kopalnictwa rud żelaza na terenie pow. częstochowskiego i kłobuckiego a także sąsiadujące z samą Częstochową i Zawierciem. Po-

ZMIANY W UŻYTKOWANIU ZIEMI W WOJEWÓDZTWIE

Powiaty	Rok	Powierzchnia ogólna w ha	W tym powierzchnia i procentowy udział								
			grunty orne i sady	łaki	pastwiska	Razem użytki rolne	grunty pod lasami				
Będziński	1931	47038,0	22868,0	47,8	3609,0	7,5	3108,0	6,5	29585,0	61,8	9118,0
	1970	47865,9	19771,7	41,3	5665,8	11,8	2069,0	4,3	27506,5	57,5	9558,3
Bielski	1931	35132,0	17740,0	50,4	2706,0	7,7	2682,0	7,6	23128,0	65,7	7992,0
	1970	35103,0	15745,1	44,9	1949,3	5,5	2414,9	6,9	20109,3	57,3	6981,5
Cieszyński	1931	65685,0	25791,0	39,2	2525,0	3,8	9951,0	15,1	38267,0	58,1	22356,0
	1970	65822,7	23230,9	35,3	2007,3	3,0	7239,0	10,9	32477,2	49,4	26149,9
Częstochowski	1931	189491,0	99716,0	52,6	10671,0	5,6	11931,0	6,3	122318,0	64,5	48995,0
	1970	189147,7	104033,1	55,0	12731,8	6,7	7052,3	3,7	124092,2	65,4	50799,3
Katowicki	1931	29929,0	13367,0	44,6	1308,0	4,4	689,0	2,3	15364,0	51,0	4690,0
	1970	30045,7	8548,0	28,5	1217,6	3,9	1259,0	4,2	11024,6	36,6	5522,5
Lubliniecki	1931	69332,0	22523,0	32,5	5239,0	7,6	2650,0	3,8	30412,0	43,9	35327,0
	1970	69127,3	21252,1	30,8	6769,0	9,8	1754,6	2,5	29775,7	43,1	32567,7
Pszczynski	1931	106877,0	46574,0	43,0	11471,0	10,7	5003,0	4,7	63050,0	59,0	34208,0
	1970	106750,1	42864,0	40,1	12698,3	11,8	5578,4	5,2	61140,7	57,1	32303,7
Rybnicki	1931	89172,0	50091,0	56,2	6639,0	7,4	3358,0	3,8	60088,0	67,4	20032,0
	1970	89467,3	48259,9	54,0	8151,5	9,1	3735,1	4,2	60146,5	67,2	19300,8
Tarnogórski	1931	25428,0	8439,0	33,3	1058,0	4,1	642,0	2,5	10139,0	39,9	13106,0
	1970	25388,9	7160,3	28,5	1217,2	4,7	654,7	2,6	9032,2	35,8	13349,5
Zawierciański	1931	90954,0	45436,0	49,9	7016,0	7,7	6925,0	7,6	59377,0	65,2	24368,0
	1970	90752,1	41056,8	45,2	10316,7	11,3	3909,3	4,3	55282,8	60,8	25843,6

wierzchnia zajęta pod kopalnictwo rud nie jest tu jednakże duża, obejmuje 2 000 ha, z czego około 1 000 ha stanowiły obszary całkowicie zanieczyszczone, a na pozostałym 1 000 ha prowadzone były prace rekultywacyjne¹². Wydaje się, że decydującym czynnikiem przemian w użytkowaniu ziemi były w tej strefie elementy tkwiące w samym rolnictwie i gospodarce leśnej.

Na aktualnej strukturze użycia ziemi w znacznej też mierze zaważyły warunki naturalne. Układ przestrzenny takich użytków jak grunty orne, łąki, pastwiska, czy wreszcie lasy, a także ich udział w ogólnej powierzchni powiatów został tu w poważnym stopniu wyznaczony stanem elementów środowiska przyrodniczego. Z tego też względu w górskim powiecie cieszyńskim oraz w lublinieckim duży udział mają lasy, a w zawierciańskim i częstochowskim użytki rolne (ponad 60% w stosunku do ogólnej powierzchni). Tutaj także, jak pisze B. Rychłowski mogą jeszcze zaistnieć przypadki zamiany lasów na pola orne (Rychłowski, 1967). W całej strefie peryferyjnej udział użytków technicznych i nieużytków nie jest wysoki i nie przekracza 11% (tab. 5).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że zintensyfikowana w ostatnich dziesiętnościach lat działalność gospodarcza człowieka stała się dla obszarów wchodzących w skład byłego woj. katowickiego źródłem poważnych przekształceń środowiska naturalnego i związanych z nimi daleko idących przemian w formach użytkowania ziemi. Ich kierunek jest podobny do innych obszarów o zbliżonym typie uprzemysłowienia i dowodzi, że działalność górnictwa, a także innych przemysłów wymagających większych przestrzeni i szkodliwych dla otoczenia uszczupla poważnie ziemie rolnicze, a przede wszystkim grunty orne. Przechodzą one pod inne użytki, szczególnie techniczne.

Duże zagęszczenie działalności gospodarczej występujące na badanym terenie, a także dążenie do poprawy warunków bytu zamieszkałej ludności powodują, że zainteresowanie ziemią stale wzrasta. Przejawem jest m.in. rekultywacja terenów poprzemysłowych, likwidująca duże jeszcze do niedawna areale nieużytków. Zamieniane są one na lasy, parki, zieleńce czy tereny rekreacyjne, a niekiedy nawet przekazywane w użytkowanie rolnictwu. Dotyczy to szczególnie obszarów GOP-u najbardziej przez przemysł przekształconych, a także jego obrzeża.

¹² Dane zaczerpnięto z opracowania: *Zmiany w środowisku geograficznym woj. katowickiego*, op. cit.

BIBLIOGRAFIA

1. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, nr 66, *Problemy gospodarowania przestrzenią*. Warszawa 1971.
2. Hornig A., 1958. *Krajobraz Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, jego geneza i charakterystyka*. Zar. śl., z. 1-2,
3. Królikowski L., Mucha W. i inni, 1972. *Zagadnienia rekultywacji gleb leśnych rejonów przemysłowych GOP i KOP*. Komunikaty XIX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego. Katowice – Kraków.
4. Langhamer L., 1972. *Tendencje rozwojowe form użytkowania ziemi w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*. Komunikaty XIX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego. Katowice – Kraków.
5. Raszeja-Tobjasz E., 1961. *Rolnictwo Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (warunki rozwoju i kierunki produkcji rolniczej w GOP)*. Warszawa.
6. Rychłowski B., 1967. *Województwo katowickie (zarys geograficzno-ekonomiczny)*. Warszawa.
7. Tobiasz J., 1962. *Rolnictwo Okręgu Przemysłowego (problemy struktury przestrzennej i typologii rolnictwa na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego)*. Wydawnictwa Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych. Warszawa.
8. Wrzosek A., 1971. *Zagadnienia użytkowania przestrzeni kraju w okresie perspektywnym* (W:) Biuletyn KPZK, nr 66. *Problemy gospodarowania przestrzenią*. Warszawa.